

ЮВІЛЕЇ

УДК 94(477)

Людмила Студьонова

●

ЩОДЕННИК В. Г. КОРОЛЕНКА (1853-1922) ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920-х рр. : (до 165-річчя від дня народження письменника-гуманіста)

В основу даної публікації покладено «Дневник 1917-1921» В. Г. Короленка. З його сторінок перед нами постає пристрасний борець проти більшовицького свавілля. Він вважав згубним шлях насилля та химерного комунізму, обраний більшовиками, котрий вони намагалися терміново ввести в життя. Не покладався письменник і на «білих». Обидві влади, на його думку, – антинародні. А повернення до старого – неможливе. Мета автора – привернути увагу української громадськості до великого громадянина і письменника та не применшувати його значення для України як літератора і право-захисника.

Ключові слова: В. Г. Короленко, Полтава, більшовики, денікінці, Центральна Рада, М. Грушевський, С. Петлюра, В. Винниченко, Х. Раковський, Ю. Коцюбинський, ЧК.

У XIX ст. його називали совістю Росії, енциклопедії нашого часу – українським і російським письменником. Сучасні філософи відзначають, що він «зробив колосальний внесок у справу знищення традиційних основ життя в Росії, і в цьому сенсі він є визначною особистістю, оскільки саме його вважають фундатором українського культурного націоналізму, який робить акцент на національній ідентичності, що формується культурною традицією і мовою» [1]. Одна із засновниць компартії Німеччини Роза Люксембург вважала, що за своїм походженням він одночасно був поляком (по лінії матері – дочки польського шляхтича), українцем (батько походив із старовинного роду миргородського козачого старшини), росіянином. І тому з дитинства, на її думку, йому доводилося витримувати натиск трьох «націоналізмів». Кожний з них вимагав «кого-небудь ненавидіти і переслідувати». Однак хлопчик мав здорову людяність. Тому польські традиції були для нього як останнє дихання історично переможного минулого. В українському націоналізмі юнак не сприймав суміш маскарадного фатівства і реакційної романтики. «А грубі методи офіційної політики по відношенню до пригноблених поляків та уніатів в Україні, – писала Роза Люксембург, – були сильною пересторогою від російського шовінізму для нього, ніжного хлопчика, якого завжди тягло до слабких та пригноблених, а не до сильних і торжествуючих. Від боротьби трьох національностей, тереном якої служила його рідна Волинь, він знайшов притулок у гуманності» [2]. Авторитет цієї людини був величезний навіть за межами Росії. 12 жовтня 1926 року французький лауреат Нобелівської премії в галузі літератури Ромен Роллан написав його дочці Софії Володимирівні наступні рядки: «Мене завжди вражало, що всі росіяни, з якими мені довелося мати справу, до якої б партії вони не

© Студьонова Людмила Валентинівна – член Національної спілки краєзнавців.

належали, говорили про Вашого батька з однаковою щирою любов'ю, не тільки як до письменника, але й як до людини з високою мораллю, що стоїть над партіями».

Так, все це має відношення до однієї людини, ім'я якої Володимир Галактіонович Короленко – наймовірно відомий письменник XIX – першої чверті XX ст., громадський діяч, колишній революціонер-бунтівник. Автор даної публікації не має на меті переповідати біографію цієї яскравої особистості. Увага звертатиметься на щоденник Короленка, який охоплює 1917-1921 рр., по суті, останні роки життя, які письменник провів у Полтаві, куди він разом із сім'єю переїхав у 1900 році після перебування на засланні у В'ятській губернії та Якутії. На це пішло шість років його життя, які шкідливо відбилися на здоров'ї письменника. У Полтаві відчував себе вдома. Володимир Галактіонович зізнавався дочці, що його охоплює радість і піднесення, коли чує українську мову. На жаль, він так нічого не написав мовою, яку любив. Пояснення цьому знаходимо у відповіді письменника одному своєму дописувачу, священику Симоновичу: *«Вы спрашиваете, почему я мало писал из жизни Украины? Моя жизнь сложилась так, что в тот период, когда определяются литературные склонности и накаплиются самые глубокие и сознательные впечатления, – я находился далеко от Украины: в северо-восточной России и далекой Сибири. С тем народом я жил, там проехал и прошел тысячи верст по русским и сибирским трактам и бесконечным рекам, с теми людьми работал в полях и лесах. Понятно, что Украина осталась для меня в виде воспоминаний детства и прошлого, почему и в моих произведениях отразились лишь такими рассказами, как «Лес шумит» или «Судный день»^{*}, а Россия и жизнь ее народа вошли в воображение как настоящее, как часть моей собственной жизни» [3].*

«Судний день» письменник визначив як малоросійську казку. Оповідання «Ліс шумить» має підзаголовок «Поліська легенда». В ньому Короленко використав народні пісні й перекази. Дії творів «Сліпий музикант», «Сорочинська трагедія» мають український підтекст. Головний герой повісті «Без язика» – український селянин Матвій Лозинський, який все життя шукав правду, був чесним трудівником. Рівненські спогади дитинства відображені в оповіданні «У поганому товаристві». Нариси Короленка «Наші на Дунаї», «Турчин і ми», «Нірвана» присвячені життю українців на чужині.

Кожний твір Короленка викликав захоплення. Тому не дивно, що вони з'являються українською мовою наприкінці 1890-х – на початку 1900-х років у львівських часописах та окремими книгами. І. Я. Франко сприяв поширенню їх у Західній Україні. Перекладачами творів письменника були: Василь Щурат (один із перших, Львів), чернігівці Василь Маслов-Стокіз, Григорій Коваленко та Олександр Кониський, Сергій Єфремов (Київ), Іван Калинович (Львів), Нестор Яворовський (Коломия), Станіслав Гречинський (Львів), Петро Дятлов (Нью-Йорк) та інші. Тема перекладів українською мовою творів Короленка заслуговує на окрему увагу. Адже перекладено практично всі твори письменника.

Отже, у 1900 році Короленко разом із сім'єю переїхав до Полтави. Спочатку оселився в центральній частині міста, а в 1903 році – в одноповерховому будинку із просторою дерев'яною терасою на садибі лікаря Олександра Вікентійовича Будаговського по вулиці Мало-Садова, 1 (тепер вулиця Короленка, а в будинку – літературно-меморіальний музей письменника). Тут Володимир Галактіонович прожив вісімнадцять років.

Значним культурним осередком у Полтаві тоді була міська громадська бібліотека, яку почав відвідувати Короленко. У 1901 році його обрали членом комітету, який опікувався бібліотечною діяльністю. З 1904 до вересня 1908 року – головою комітету Полтавської бібліотеки. Ця громадська діяльність, хоча займала деякий час і відволікала від письмового столу, все-таки мала позитивні моменти, пов'язані із спілкуванням з передплатниками і співробітниками бібліотеки. Володимир Галактіонович писав новели і працював над автобіографічною книгою «Історія мого сучасника».

^{*}У січні 2018 р. у Козельці відбувся допрем'єрний показ фільму «Казка про гроші», знятого за мотивами повісті В. Г. Короленка «Йом Кіпур, або Судний день» на кіностудії ім. О. Довженка українською режисеркою О. Моргунець-Ісаєнко, народженою в Козельці. Епіграфом до твору письменник взяв слова Т. Шевченка: «Огонь погас, а місяць сходить. В яру пасеться вовкулак». Про ставлення В. Г. Короленка до Кобзаря див.: Ніколенко О., Ольховська Л. В. Г. Короленко і Т. Г. Шевченко / Ольга Ніколенко, Людмила Ольховська // Філологічні науки: зб. наук. пр. – Полтава, 2010. – Вип. 1. – С.116-119.

30 серпня 1903 року у Полтаві відкривали пам'ятник Івану Котляревському. Тоді якраз Короленко перебував за кордоном. Велика група чернігівських громадських і культурних діячів прибула на свято української літератури. Серед учасників урочистостей був і Михайло Коцюбинський як делегат Чернігівського музично-драматичного гуртка. Восени 1903 року відбулася зустріч двох письменників. Михайло Михайлович розповів Володимирі Галактіоновичу про ганебний вчинок полтавського градоначальника Олексія Трегубова, який заборонив виголошувати вітальні слова на відкритті пам'ятника українською мовою. Це спонукало Короленка написати статтю «Котляревський і Мазепа». Письменник наголошував: основна причина заборони в тому, що українською мовою розмовляв Мазепа, якого він не вважав зрадником, а людиною, яка відстоювала національні інтереси України, шукаючи союзу з Карлом XII.

Із листування двох письменників дізнаємося, що Коцюбинський сприяв встановленню контактів Короленка з Чернігівською губернською архівною комісією для збирання матеріалів про чернігівський період життя письменника Гліба Успенського, про якого Володимир Галактіонович мав написати біографію на замовлення петербурзького книговидавця Флорентія Павленкова. Збереглося листування і між дружиною Короленка та Михайлом Коцюбинським. Письменник дякував Євдокії Семенівні за прислані книги її чоловіка. Дружина Володимира Галактіоновича у своєму листі до Михайла Михайловича звернулася з проханням надіслати свою книгу, а якщо його це не обтяжить, поклопотатися серед знайомих зробити теж саме заради бібліотеки-читальні імені Гоголя, яка має відкритися для бідних мешканців Полтави. Євдокія Семенівна дала адресу: Полтавська громадська бібліотека, де вона працювала.

В. Г. Короленко і М. М. Коцюбинський мріяли про нові зустрічі. Однак, на жаль, цього не сталося. Михайло Михайлович пішов з життя у 1912 році. А через п'ять років відбулася одна за одною революції. Під час тих бурхливих подій несподівано відбулася зустріч із сином Михайла Коцюбинського – Юрієм, більшовиком, який у травні 1920 року працював у Полтавському губернському комітеті КП(б)У. Юрій Михайлович прийшов у будинок Короленка разом із Християном Георгійовичем Раковським (Кристею Станчевим, болгариним за походженням), головою РНК УСРР. Ось як про цю зустріч писав Короленко у своєму щоденнику (мова оригіналу в подальшому цитуванні зберігатиметься): *«Вместе с Раковским приехали к нам еще Берзин, Егоров (последний главнокомандующий южным фронтом, но это уже не тот Егоров, который был здесь ранее), затем еще Коцюбинский, сын украинского даровитого писателя...»* [4]. Чи була якась розмова письменника з Юрієм Михайловичем, невідомо. Про це Короленко не згадує. А от Раковському він сказав, що комуністи на селі не користуються популярністю. Більшовизму в Німеччині ніколи не торжествувати. Гість же письменника стояв на своєму. Знайомство Короленка з Раковським, наявність відповідного паперу за його підписом дозволили письменникові сприяти звільненню кількох заарештованих «контрреволюціонерів».

Ім'я Юрія Коцюбинського ще кілька разів зустрічається на сторінках щоденника. Між Харковом і Полтавою на станції Водяній відбулося селянське повстання. Був зруйнований міст, зіпсовані колії, захоплені поїзди. Розвідники стояли з боронами, піками, штиками і палицями. До Короленка дійшла інформація, записана у щоденнику 3 травня 1920 року, що повстанці захопили Юрія Коцюбинського та двох його товаришів, які їхали до Харкова. Але насильства і пограбування до них не застосовували. Пізніше Короленку стало відомо, що Коцюбинського сильно побили і штиркали багнетом, від якого його врятував широкий пасок із товстої шкіри. І ще один запис із щоденника Короленка стосовно Юрія Коцюбинського: *«По поводу Дробниса* и Коцюбинского говорят, будто на последнем съезде в Харькове образовалось два течения: одно федералистское, стоявшее за большую самостоятельность украинской республики и за смягчение большевистского режима, принимая во внимание местные особенности и большую склонность украинцев к индивидуализму. На этой стороне стоял Дробнис и*

* Яків Наумович Дробніс (6.03.1890-1.02.1937) – радянський державний діяч. З 1923 року належав до Лівіої опозиції, розділяв погляди Л. Троцького. Визнаний винним і розстріляний. Реабілітований у 1988 році.

Коцюбинский. Это течение взяло сначала верх. Но потом, не знаю посредством, каких приемов, – возобладала централистская партия (на этой стороне, между прочим, и Раковский). Дробнис и Коцюбинский получили распоряжение немедленно выехать чуть ли не в Азербайджан, и на этом-то пути их захватили повстанцы. Все это подлежит еще проверке...» [5]. Цей запис наводить на роздуми щодо перебування Юрія Коцюбинського в лавах більшовиків. Але для іншого дослідження.

Письменник Короленко не прийняв жовтневий заколот 1917 року, вважаючи його найбільшим нещастям для Росії. Лютневу ж революцію Володимир Галактіонович зустрів з надією. Захищав Тимчасовий уряд. Боровся проти більшовицької агітації статтями у петроградській есерівській газеті «Діло народу». Вважав, що його країна повинна воювати з кайзерівською Німеччиною до переможного кінця. Письменнику доводилося розмовляти із солдатами-окопниками, яких відкликали з фронту і поставили вартувати у міському саду по десять годин. Один з них розповів Короленку, що офіцери «зробили зраду». 26 жовтня 1917 року з'явився такий запис у його щоденнику: *«... солдаты хотят защищать отечество... Начальство изменяет, снюхалось с немцами. Это довольно низкая тактика большевиков. Дело обстоит обратно: офицеры стоят и за наступление, и за оборону. Большевистская агитация, с одной стороны, разрушает боеспособность, агитирует против наступления и затем пользуется чувствами, которые в армии вызывают наши позорные поражения, и объясняет неудачи изменой буржуев-офицеров. Ловко и подло» [6].*

23 березня 1917 року в Полтаві відбулося українське віче, на якому був присутнім і Короленко. Наступного дня він записав у щоденнику свої враження від почутого. Його дуже образив виступ одного, за словами письменника, «щирого» пана, який сказав, що Україна не схвалювала війну, а так як її ніхто не запитував, то вона висловила свій протест тим, що буцімто 80% українців дезертирували з фронту. Володимир Галактіонович пише: *«... украинский дезертир уходил не потому, что у него не спросили, а по разным убеждениям, не исключая малодушия и трусости. И уверение, будто украинский народ дал 80% малодушных и трусов, есть клевета на родной народ «щирых украинцев», психология которых очень похожа на психологию «истинно русских» [7].*

Після жовтневого заколоту у Петрограді Короленко відчував швидке розповзання більшовизму. Все було охоплено якимось паралічем. Його лякало, що Полтава пасивно віддається під владу самозваних диктаторів. 1 листопада 1917 року письменник записав наступну новину: в міській раді можна говорити все, що завгодно, окрім слова «батьківщина». Більшовики так вишколили у раді темну масу людей на «інтернаціональний» лад, що слово «батьківщина» діє на них, як червоне сукно на биків.

20 листопада 1917 року Українська Центральна Рада, утворена 17 березня 1917 року для керування національним рухом у складі різних політичних партій, ухвалила третій універсал, в якому Україна була оголошена республікою. З цього приводу Короленко записав у щоденнику: *«Украина объявлена республикой. Центральной власти в России нет. Россия с треском распадается на части. Может быть, оздоровление начнется от периферии? Но есть ли власть и у Рады – тоже вопрос» [8].* Письменник передбачав, що надалі станеться велике лихо. Він назвав Росію хробаком, розрізаним на шматки. На Дону і Кубані сформовані військові козацькі уряди назвали себе республікою та встановили тісний зв'язок з Центральною Радою, сподіваючись у подальшому возз'єднатися з Росією. Українці, пише Короленко, цього уникають. Носяться жакливі чутки про зносини Ради з австрійцями. У це письменник не вірить. Володимир Галактіонович не приховує свого не зовсім приязного ставлення до «батька» Михайла Грушевського, який недвозначно висловлювався проти «самостійників». *«Теперь батько, – пише Короленко, – юлит и пльвет по течению. И все-таки тот здоровый элемент, какой есть в чувстве родины, придает Раде силу в борьбе с большевизмом» [9].*

У кінці грудня 1917 року Ленін надіслав у Харків вітальну телеграму В. О. Антонову-Овсієнку, який очолював боротьбу з контрреволюцією на Півдні Росії. Главком успішно розправлявся із збройними формуваннями, налаштованими проти радянської влади. Реакція Короленка від 12 січня 1918 року: *«Ленин прислал одобрение харьковской политики. Тоже дурачок, несмотря на все схемы. Между прочим – несколько дней*

назад в него стреляли какие-то идиоты. Убили секретаря. Ленин остался невредим, и, конечно, в ореоле мученика» [10]. За три дні після цього запису Володимир Галактіонович робить новий. Після заколоту в Харкові більшовики випустили прокламації із гаслами: «Долой войну!», «Да здравствует гражданская война!». Вражений письменник запитав молодого більшовика: «Невже вам не соромно?». Той пояснив, що під громадянською війною розуміється лише класова боротьба. Тепер, нотує Короленко, сумнівів нема: війну з німцями замінено на війну із співвітчизниками [11].

30 січня 1918 року з'являється черговий запис у щоденнику. Цього дня, пише письменник, більшовики святкують перемогу – Київ розгромлений, вкритий кров'ю, в багатьох місцях перетворений на руїни і приведений під владу рад. Такими є заміни зовнішньої війни внутрішньою. Як смертельна хвороба, загнана всередину організму.

Найстрашніше – руйнація людських душ. 20 листопада 1917 року Короленко записує в щоденнику: *«В Бахмаче разграбили винный склад. Толпа была отвратительна. Одни садились у кранов и продавали спирт, неизвестно в чью пользу, другие давили друг друга, чтобы покусать и грабить. Опивались насмерть. «Чистая, интеллигентная» публика, не кидаась в свалку, толпилась тут же, покупая награбленные бутылки». Зять статистика Полтавського губерньського земства М. І. Селітреннікова, близького знайомого письменника, який служив у Бахмачі, розповів, що «люди стали скотами. Между прочим: лежит пьяный, его обобрали кругом. Он приходит в себя, полуголый, и начинает реветь не по-человечески, как бык, которого режут. Потом обвертывает босые ноги какими-то тряпками и кидаётся опять грабить спирт и пить.... Но истинный ужас – это в тех полуинтеллигентных господах (телеграфисты, железнодорожники, чиновнички), которые, не рискуя, «не грязнясь», покупают тут же и уносят домой краденое и награбленное вино» [12].*

Більшовики в Полтаві почуваються невпевнено. 15 грудня 1917 року Володимир Галактіонович нотує, що представники «ради революції» несподівано звернулися до його зятя Костянтина Ляховича* за порадою (схоже на ультиматум). Заявили, що прихильники Центральної Ради (Короленко називає їх українцями) взяли верх і готуються заарештувати їх. Якщо це станеться, сказали вони Ляховичу, то відбудеться страйк водогоном та електрикою. Нейтральне населення в шістдесят тисяч залишиться без води і світла. У місті запанувала тривога. Люди почали запасатися водою. Робітники оголосили, що не страйкуватимуть. Лише силою можна змусити їх на такий вчинок.

«А силы у большевиков нет, – стверджує письменник. – Их «правительство» парализовано: убили общерусский патриотизм, вытравили сознание отечества в рабочей и солдатской массе и теперь областные патриотизмы преодолевают их всюду. Даже Рада, которая держит себя без достоинства, юлит, лицемерит, вступает в соглашение и изменяет им, все-таки силой вещей берет верх. При прочих равных условиях (та же деморализация масс) на ее стороне есть одно преимущество: чувство родины, – и большевики разоружаются как стадо» [13].

Доречно навести точку зору Короленка на поняття «більшовик». Це – нахабний «начальник», який наказує, обшукує, реквізує, часто грабує і розстрілює без суду і формальностей. У Полтаві голодні черги за хлібом. Люди чекають годинами, мерзнуть, нервують. Раптом видача продукту припиняється. Підїхало авто з більшовиками. Їм видають без черги і вони їдуть, завантаживши автомобіль доверху [14].

З початком нового 1918 року події різко змінюються. У другій половині лютого в Києві точилися бої між загонами Червоної Армії і Центральної Ради, під час яких полки Сагайдачного і Хмельницького, записує Короленко, перейшли на бік більшовиків. Тільки-но війська Ради вибили червоногвардійців із арсеналу, як зрада цих полків віддала арсенал більшовикам. До вечора 17 лютого арсенал знову перейшов до українців. Їм вдалося обеззброїти значну кількість солдатів полку Сагайдачного. Більшість вояків полку Хмельницького (богданівців, за висловом Короленка) вчасно відмовилися від більшовиків і знову визнали Раду [15].

* Костянтин Іванович Ляхович (1885-1921) – політичний діяч, журналіст, уродженець м. Острого Волинської губернії. За революційну діяльність неодноразово був засуджений. У 1917 році був обраний гласним Полтавської міської думи і депутатом місцевої ради робітничих і селянських депутатів. У 1918 році став засновником і першим директором Центрального історичного архіву (нині Державний архів Полтавської області). Водночас очолював Полтавську організацію УСДРП. Заарештований більшовиками у березні 1921 р., в ув'язненні захворів на тиф і помер.

На початку березня 1918 року більшовики готувалися покинути Полтаву. До письменника зайшов доброзичливець і попередив, що вони склали список заручників, до якого занесли й Короленка. Йому важко в це повірити. Адже один видний більшовик запевняв К. І. Ляховича, що то неправда. *«Впрочем – чего доброго!»* – записує письменник. Наприкінці березня 1918 року німці і гайдамаки вступили до Полтави. Ось, як описує ті дні Володимир Галактіонович: *«Пули залетают изредка и на нашу улицу. Пролетают ядра и рвутся над городом. Это большевики, застигнутые еще на вокзале, обстреливают город. Зачем?.. Стрельба эта совершенно бессмысленная: немцы и гайдамаки не в крепости, а в разных местах города. Шансов попасть именно в них – никаких нет. А жителей уже переранили немало. В этом – весь большевизм. Все небольшевистские – враги. Весь остальной народ – для них ничто»* [16].

Зневагу до місцевого населення виявляли й німці. Вони безчинствували повсюди. У місті, зауважує Короленко, тримаються ще пристойно. Троє жили в будинку Будаговських, поруч із сім'єю письменника, і поводили себе дуже делікатно. А от із сільської місцевості надходили тривожні чутки. Володимир Галактіонович 13 квітня 1918 року нотує у щоденнику: *«Я разговаривал с крестьянами, привезшими больного к доктору Будаговскому из Нижних Млинов под Полтавой. У них стоит немецкий отряд. Грабят бесцеремонно, угрожая револьверами. Хватают кур, гусей, забирают яйца и хлеб, режут свиней. И это из многих мест. Озлобление в деревнях растет. Один знакомый земляк Н., недавно пришедший с фронта, рассказывал ей, что никак не может примириться с тем, что немцы, с которыми он только что воевал, – распоряжаются в деревне и у него в доме. Сердце не терпит. Ночью уже стоял над спящими немцами с топором. Да Бог миловал, удержался. Готов бы, говорит, бежать за большевиками и вернуть их... Глухое озлобление и против «панів», которые отдали Украину под немцев»* [17]. А згодом до помешкання Короленка навідався молоденький офіцер-українець у супроводі німецьких піхотинців з папером від коменданта Самійленка – українсько-го соціаліста-революціонера. Цей документ давав право офіцеру здійснити обшук з метою виявлення зброї. Однак, побачивши письменника та почувши його заяву про відсутність у нього будь-якої зброї, засоромився і не став робити обшук.

Володимир Галактіонович розповів про ще один факт, який перекинув подумки незримий місток у тридцять роки – роки колективізації. Подія відбулася у Фастові і про неї розповіла газета «Киевская мысль» у квітні 1918 року, яку процитував Короленко:

«5 апр. в местечке Фастове состоялось собрание представителей продовольственных управ, созданное особо уполномоченным Осиповским, где он развил такую мысль, что «крестьяне – деревенские буржуи» – должны кушать мало (!) и передавать хлеб ему, как власти, что он никого не боится, что за ним 580 пулеметов и 2 дивизии немцев, что никто не смеет пикнуть, а все должны только его слушать. Дать он ничего не может, а брать должен. Кто везет в город хлеб, тот мерзавец, подлец и предатель. Украина – «молодой ребенок», и если «крестьяне-буржуи» не отдадут хлеба, то им не видать этой Украины...» [18]. Як це перегукується із промовою Леніна на I Всеросійській нараді з питань партійної роботи на селі, з якою він виступив 18 листопада 1919 року. За його словами, середній селянин виробляє хліба більше, ніж потребує. Тим самим він стає експлуататором голодного робітника. Такий селянин – противник радянської влади. Вільна торгівля хлібом є державним злочином. Дивовижна схожість дій українців і більшовиків глибоко засмучувала Короленка.

3 травня 1918 року письменник записує свої враження щодо заколоту в Києві, внаслідок якого гетьманом України обрано генерала Скоропадського. Німецький загін увірвався до засідання Центральної Ради і розігнав її. Були заарештовані деякі члени уряду. Відбулися обшуки, в тому числі й у голови Грушевського. Оголошений новий уряд. Скоропадський запевнив, що врятує рідну Україну. Закони, ухвалені Радою відносно землі, сільських комітетів, скасовані. Земельна власність оголошена недоторканою. За кілька днів поширилися чутки, що гетьмана вбили прихильники Центральної Ради. Письменник у це вірить і не вірить. Хоча, на його думку, безглузда соціалізація землі призведе до реакції. Декоративна «гетьманщина» здатна підкупити інтелігенцію, а хлібороби-власники в селянстві мають значення. Це козаки і заможні

селяни, яких утиснули, збори їхні розігнали (як було у Миргороді), навіть декого вбили. Тепер вони внесуть свою ненависть до революції (це слово письменник взяв у лапки) і свої справедливі та не справедливі до неї претензії. Терор знову носився у повітрі.

14 грудня 1918 року гетьман Скоропадський відрікся від посади, яку обіймав понад сім місяців. Найвищим органом державної влади відродженої Української Народної Республіки, громадянином якої був письменник Короленко, стала Директорія. Головою було обрано Володимира Винниченка. Головним отаманом – Симона Петлюру. У травні 1919 року він став головою Директорії УНР. З'явилася надія на справжнє відродження незалежної, самостійної України. Проте вже через деякий час Володимир Галактіонович записав у щоденнику: Винниченко перетворився на більшовика, а з Петлюрою ніхто не розмовляє в Польщі як з політичним діячем. Для них він отаман бандитів, якого можна використати у боротьбі з більшовиками.

Підрозділи Гайдамацького коша, створеного Петлюрою в Києві, вступили і на Полтавщину. Два офіцери, які прибули з Хоролу, зайшли до будинку Короленка за дорученням сестри К. І. Ляховича, дочка якої, студентка інституту, проживала в родині письменника. Як записав Володимир Галактіонович, один з них – з божевільними очима. Багато пережив. Його ледь не розстріляли більшовики в Києві. І він говорив про необхідність вбивати їх всіх, де не попадуться. Слова цього офіцера про майбутню не демократичну, а аристократичну українську республіку, про народ, який не доріс до свободи, якого необхідно лупцювати і тримати в покорі, Володимир Галактіонович назвав реакційною утопією. Другий офіцер більше мовчав і був стриманий. Однак від нього Короленко почув, що серед гайдамаків багато росіян та українців і зробив висновок, що більшовицький ідіотизм вигнав їх у гайдамацькі лави із простого почуття самозбереження.

Надивився письменник і на «роботу» Добровольчої армії Денікіна. До слова, у Києві денікінці конфіскували книгарню «Книгоспілки». Багато книжок знищили, в тому числі спалили книгу Короленка «Кінець царської власті». Він побачив у діях добровольців багато спільного з чекістами і записав у щоденнику: гасла різні – людське озвіріння однакове. Ось чому Короленко зробив висновок про дві утопії влади «червоних» та «білих». Не одна з них, на думку письменника, не відповідала інтересам народу. Так звані білі сповідували промонархічні ідеї і ладні були відновити владу поміщиків, що призвело б до розриву із широкими верствами селянства. Врешті-решт воно так і вийшло. Щодо більшовиків Володимир Галактіонович писав, що вони вводять соціалізм за допомогою придушення свободи. Записи Короленка за 1919 і 1920 роки насичені переживаннями щодо розстрілів різних людей, здійснених чекістами. Намагання письменника когось врятувати часто-густо не давали позитивних наслідків. У квітні 1920 року в Полтаві набув розголосу так званий петлюрівський заколот. Було заарештовано трьох юнаків, по суті, підлітків. На їхній захист Володимир Галактіонович надіслав телеграму такого змісту: *«Харьков. Предсовнаркому Христиану Георгиевичу Раковскому. По делу петлюровцев Засенко, Бащанник и Калужный приговорены к смерти. Подается кассационная жалоба. Со своей стороны умоляю сделать все для смягчения приговора во имя человечности. Владимир Короленко»* [19]. Молодих людей все-таки розстріляли.

Майже за рік до цієї трагічної події письменник пережив не менш вражаючу драму. Відкриємо запис його щоденника за 15 липня 1919 року: *«Вчера пришел № киевской газеты и в ней список новых жертв красного террора в Киеве. В числе этих жертв я встретил имя Вл. Павловича Науменка * . Против него стоит причина казни: «бывший*

* Володимир Павлович Науменко (1852-1919) – український педагог, філолог, громадський діяч, журналіст, уродженець Новгорода-Сіверського. У березні 1917 року протягом двох тижнів очолював Центральну Раду до повернення із заслання М. С. Грушевського. Потім відмовився увійти до Центральної Ради. Лише місяць, з 14 листопада до 14 грудня 1918 року, служив міністром освіти та мистецтв в останньому уряді гетьмана П. П. Скоропадського. Заарештований ЧК, засуджений та розстріляний за так звану «контрреволюційну діяльність». Реабілітований 1991 року.

министр народного просвещения. Вместе с Богданом Кистяковским основал общество украинских федералистов. ...Ранее был редактором «Киевской Старины». Вообще, это был давний работник и поборник украинской культуры, никогда не стоявший за крайнюю «самостийность» и за полное отделение Украины. Одна из симпатичнейших фигур украинского культурного движения, человек, стоявший всегда за дружеское сотрудничество культуры русской и украинской. Что означает его расстрел, что означают другие казни, что означает угроза Б. Кистяковскому? Киевский красный террор действует вовсю. Начали с профессоров, бывших «черносотенцев», как Флоринский**, или просто монархистов, как Цитович***. Теперь переходят к Науменкам, людям только инакомыслящим, но всегда настроенным прогрессивно и со всех точек зрения благородным...» [20].*

Короленко занотовує у щоденнику: Полтава протягом кількох днів переходила з рук у руки. Коли зайшли більшовики, то припинилися грабунки і вбивства. Махна оголосили поза законом. Письменник зауважує, що більшовики вдруге відмінно вступають до міста. Однак, коли починає діяти їхня ЧК, то більшовицька влада починає викликати обурення та огиду. Денікінці зайшли до Полтави з погромом і поводили себе так, що ні в кому не залишили по собі доброї пам'яті. Враження таке, що добровольці не лише розбиті фізично, але й морально.

У липні 1919 року, за словами Короленка, більшовики почали зближення із селянином-середняком, не послаблюючи боротьбу із куркулями. По селах відповідні експедиції забирали хліб. Вільна торгівля хлібом у місті опинилася під забороною. Лунали голоси проти села – пройти по них розпеченим залізом. А голова Полтавського губернського виконкому і член ВВК О. Я. Шумський (з ним Короленко відмовився фотографуватися як з людиною, яка брала участь у розстрілах людей за адміністративними вироками) прямо казав: «*Ми все візьмемо у села і нічого йому не дамо*». Спочатку селян умовляють віддати добровільно хліб, а потім з'являлися збройні загони, які забирали хліб насильно. Кажуть, зауважує Короленко, в Росії таким чином усмирили селян. І поки це є прикладом для України.

Однак жорстокість набирала обертів. Брали людей у заручники. Заарештовували і розстрілювали меншовиків, есерів, різних контрреволюціонерів. Звернення Короленка до Григорія Петровського і Християна Раковського з проханням припинити безрозсудне знищення людей викликали обурення і втілення ще більш крутіших заходів проти так званих куркульських повстань, оголошених бандитськими. Села, які допомагали повстанцям, піддавалися обстрілам і військовій блокаді. Заручники стали головним засобом боротьби влади проти власного населення. У своєму зверненні від 14 вересня 1920 року до комнезамів Раковський просив у них всебічного сприяння радянській владі. 29 вересня 1920 року письменник записує у щоденнику: «*Дальше идти некуда! Тут уже нет и вида «защиты сельского населения» и даже неимущих селян. Были уже случаи сплошного сжигания сел*». Полтавою поширилися чутки, що червоноармійці однієї з міських казарм зупинили каральний загін із награваним

* Богдан Олександрович Кістяківський (1868-1920) – український правознавець, громадський діяч, філософ права і соціолог неокантіанської орієнтації, один із організаторів АН України. Син О. Ф. Кістяківського – професора Київського університету, юриста криміналіста, керівника українського національного руху, народженого в с. Городище Менського району. Закінчив Чернігівську духовну семінарію. Рід Кістяківських походить з Чернігівщини.

** Тимофій Дмитрович Флоринський (1854-1919) – славіст і візантолог, доктор наук, дійсний статський радник, уродженець Санкт-Петербурга. Професор Київського університету св. Володимира. Учасник монархічного руху в Україні. 2 травня 1919 року розстріляний більшовиками в Києві. Під час обшуку у нього знайшли список членів Київського клубу російських націоналістів. Чекісти розстріляли всіх, кого знайшли по цьому списку. Науковим опонентом професора Флоринського був В. П. Науменко.

*** Цитович Микола Мартиніанович (1861-1919) – правознавець, економіст, доктор політекономії та статистики, заслужений ординарний професор, декан юридичного факультету (1902-1905), ректор Київського університету св. Володимира (1905-1917). Народився в Миколаєві у дворянській сім'ї. 30 травня 1919 р. його заарештували київські чекісти за звинуваченням «у націоналізмі» з конфіскацією частини майна. Після втручання керівництва університету М. М. Цитович був звільнений того ж дня. Помер у жовтні 1919 р. в Києві.

сільським майном. Бійці збудилися, заявивши, що вони служать радянській владі, а ця влада їхніх родичів грабує. Хвилювання червоноармійців вдалося силою зупинити.

Газета «Известия» регулярно публікувала списки розстріляних людей. З багатьма з них був знайомий Володимир Галактіонович. Тому дуже тужив. 12 грудня 1920 року письменник записав у щоденнику: «Недавно *Ив. Ив. Горбунов-Посадов*^{****} устроил Толстовский вечер по поводу десятилетней годовщины со дня смерти Толстого. Театр был переполнен, так что было страшно. Авдотья Семеновна [дружина письменника] только с помощью устроителей могла попасть в присланную мне ложу. Горбунов-Посадов предложил, между прочим, послать телеграмму об уничтожении смертной казни. В театре были, конечно, и коммунисты, но он весь гремел от единодушных оваций по этому поводу. На телеграмму Раковский ответил, что сама советская власть была бы рада возможности уничтожить смертную казнь, и надеется, что возможность этого наступит. Но пока... и т. д. Нужна сильная власть, чтобы это сделать. А советская власть бессильна» [21].

Думається, під сильною владою Короленко розумів легітимну владу, впевнену у своїх державницьких діях, якій не потрібно розмовляти зі своїми громадянами мовою кривавого терору, бо вони єдині у своїх прагненнях. Радянська же влада відчувала свою слабкість і безсилля, тому для закріплення своєї переваги застосовувала до людей смертну кару, що повинно було викликати у них покору і страх. Однак непокоря набувала обертів. В останньому листі до А. В. Луначарського від 22 вересня 1920 року Короленко писав: «... вы умеете занимать новые места, но удержат их не умеете, и я чувствую, что вы на Украине потеряли уже почву. События это мое предчувствие оправдали: месяца через полтора вам пришлось оставить Украину под напором денкинцев. Теперь тучи над вашим господством на Украине опять сгущаются...» [22].

Так для Короленка закінчився 1920 рік. А 1921-й розпочався з пізнього візиту чекістів, які прийшли за Михайлом Яковичем Рудинським – археологом і завідувачем Полтавського художнього музею, який жив в одному домі з письменником. Новий рік ознаменувався новими арештами, розстрілами, мобілізацією в більшовицьку армію, розкуркуленням, вилученням хліба на селі, спробами Володимира Галактіоновича врятувати людські життя. На початку лютого 1921 року він звернувся до Раковського з листом про численні арешти в середовищі полтавської української інтелігенції. Їх звинуватили у ненависті до радянської влади. А між тим, зауважує Короленко, тепер немає іншої влади, окрім тієї, яка продовжує все руйнувати. На селі росте ненависть до більшовизму. 12 лютого 1921 року письменник записує у щоденнику: «На днях выпустили из харьковских тюрем 17 украинцев. Не знаю, имеет ли это какую-нибудь связь с моим письмом по этому поводу к Раковскому или нет. Но некоторые из этих освобожденных (например, Щепотьев ... и) пришли сюда... пешком!» [23]. 27 травня 1921 року з'являється новий запис: комуністи розпочали рішучу боротьбу з релігією. Оголошуючи вільну торгівлю, віднімають товари, які з'являються внаслідок їхнього декрету. В установах зарплатня мізерна. Тому люди працюють у п'яти-шести установах. Неможливо при існуючих витратах на друкарню, папір зводити кінці з кінцями. Необхідно «підмазувати». Цього ніхто не приховує – звичайне побутове явище. Замість вищої форми спілкування ввели повальне злодійство. «Да коммунизм – высшая ли форма? Кто это сказал», – вигукує письменник. 18 серпня 1921 року завершується запис в його щоденнику такими словами: насильницький комунізм викликає в Україні, і навіть у Росії, глибоку ворожнечу.

Володимир Галактіонович визнав крах «єдиної Росії» – великого державного організму і був переконаний – повернення до минулого неможливе. Короленко вболівав за майбутнє Росії, могутньої держави, де він народився і прожив шістьдесят чотири роки від народження, держави, яка, за його словами, оглухла, осліпла і не була здатна розумітися в загальних явищах. Достатньо було єдиного поштовок, щоб єдина Росія зникла. Вихід він бачив в осмисленні хибності обраного курсу, відчуті відхід

**** Іван Іванович Горбунов-Посадов (1864-1940) – російський видавець, публіцист, поет, переконаний пацифіст, ворог будь-якого насильства, борець зі смертною карою. Послідовник ідей Л. Толстого. З 1920 року працював в Полтаві, де разом з В. Г. Короленком організував боротьбу з голодом.

від більшовизму селянства і частини робітників, який намітився, а також повністю відмовитися від скоростиглого комунізму. Хоча сам Короленко не дуже вірив у те, що вожді з ним погодяться.

Восени 1920 року лікарі діагностували у Володимира Галактіоновича перші ознаки тяжкого захворювання – бульбарного прогресивного паралічу^{*}. Від нього він помер 21 грудня 1921 року. У некрологах його називали великим гуманістом, захисником людей, борцем за свободу і «Великим Українцем» [24]. Сучасник письменника Г. О. Коваленко** писав: «Безпідставні всі нарікання й жалі, чому він не був українським письменником? І з другого боку, – пам'ять і честь, і славу його зневажать ті, що хотітимуть використати його славетне ім'я для боротьби з українською культурою. У мирі і добрій згоді він з поступовим українством жив і пожив, і земля українська прийняла його прах. Нехай же ніхто не наважиться руйнувати і плямити той мир і згоду довіку» [25].

Однак плямили. Свідчення цьому знаходимо у щоденнику Сергія Єфремова. Підготовлені ним переклади творів Короленка українською мовою у Держвидаві не друкувалися роками. Мовляв, не підручник, ні агітаційна книжка – «той робиться, як море горить». У вересні 1927 року Сергій Олександрович написав передмову до вибраних творів Короленка. Так званий «Методком» заборонив цю статтю публікувати. Єфремов записав: «... хто не зрозуміє передмови (популярної), той очевидно не зрозуміє й самих творів. Тут щось не те. Мабуть, їм просто моє ім'я не подобається». За кілька днів Сергій Олександрович з'ясував, що цензура перелякало те місце, де він написав, що Короленко боровся проти «всякого гніту»: *це ж, мовляв, і про нас мова*. Так, і про них мова. Видавництво просило дозволу «пустити переклади зовсім без передмови або дати чисто фактичну, біографічну нотатку». На обидві пропозиції Сергій Олександрович погодився [25]. Він дуже хотів видати твори В. Г. Короленка українською мовою.

На наш погляд, важливо перекласти й щоденник письменника, тому що він має велике історичне і гуманістичне значення. Зі сторінок щоденникових записів перед нами постає Володимир Галактіонович перш за все як м'яка, доброзичлива, совісна людина і талановитий белетрист, а потім вже політичний діяч – представник тієї частини інтелігенції, яка значно відстала від соціалістичної революції.

«Тож дивно, що лише російська мова стримує патріотичну спільноту від того, щоби згадувати його незлим тихим словом поруч із діячами української революції та культури» (Андрій Кокотюха, сучасний письменник-белетрист, володар відзнаки «Золотий письменник України», уродженець Ніжина).

1. Кравченко П., Блоха Я. В. Г. Короленко як ідеолог українського культурного націоналізму / Петро Кравченко, Ярослав Блоха // Філософські обрії. – 2016. – №36. – С.11.

2. Люксембург Р. Душа русской литературы / Роза Люксембург ; пер. Л. Я. Бруковской ; под ред. А. Г. Горнфельда. – Пб., 1922. – С. 16-17.

3. Короленко В. Дневник 1917-1921. Письма [Электронный ресурс] / Владимир Короленко. – М., 2001. – С.9.

4. Там само, с. 272.

5. Там само, с. 283-284.

6. Там само, с. 21.

7. Там само, с.15-16.

8. Там само, с. 39.

* Бульбарний параліч – синдром ураження черепних нервів, ядра яких розташовуються у продовгуватому мозку. В основі клінічних проявів хвороби – периферичний парез м'язів гортані та язика, внаслідок чого відбувається порушення ковтання та мови.

** Григорій Олексійович Коваленко (1968-1937) – український письменник, журналіст, історик, етнограф, художник, громадський діяч. У 1937 році звинувачений у націоналізмі і розстріляний у Полтавській міській в'язниці. З 1896 до 1905 року працював секретарем у Чернігівській земській управі. Був активним співробітником видавництва Б. Грінченка в Чернігові. У 1905 році переїхав до Полтави.

9. Там само, с. 52.
10. Там само, с.78.
11. Там само, с. 80.
12. Там само, с. 40.
13. Там само, с. 51.
14. Там само, с. 88.
15. Там само, с. 86.
16. Там само, с. 89,96.
17. Там само, с. 107-108.
18. Там само, с. 109-110.
19. Там само, с. 277.
20. Там само, с. 217.
21. Там само, с. 346.
22. Там само, с. 467.
23. Там само, с. 373.
24. Ніколенко О., Ольховська Л. В. Г. Короленко і Т. Г. Шевченко / Ольга Ніколенко, Людмила Ольховська // Філологічні науки: зб. наук. пр. – Полтава, 2010. – Вип. 1. – С.119.
25. Там само.
26. Єфремов С. Щоденники, 1923-1929. – К., 1997. – С.94,101,521,527.

В основу данной публикации положен «Дневник 1917-1921» В. Г. Короленко. Из дневниковых записей перед нами встает страстный борец против большевистского своеволия. Он считал губительным путь насилия и химерного коммунизма, избранный большевиками, который они стремились немедленно ввести в жизнь. Не полагался писатель и на «белых». Обе власти, по его мнению, – антинародные. А возврат к старому – невозможен. Цель автора – привлечь внимание украинской общественности к великому гражданину и писателю, не преуменьшать его значения для Украины как литератора и правозащитника.

Ключевые слова: В. Г. Короленко, Полтава, большевики, денкиниці, Центральная Рада, М. Грушевский, С. Петлюра, В. Винниченко, Х. Раковский, Ю. Коцюбинский, ЧК.

Ljudmila Studionova

Diary of V.G. Korolenko (1853-1922) as a source of study History of the Ukrainian Revolution of 1917-1920's: (till the 165th anniversary from the birthday of the humanist writer)

The basis of this publication is the «Diary of 1917-1921» by VG Korolenko. From his pages we are faced with a passionate fighter against the Bolshevik tyranny. He considered the devastating path of violence and bizarre communism, elected by the Bolsheviks, which they tried to urgently bring to life. The writer did not rely on the «white» ones. Both powers, in his opinion, are anti-people. But the return to the old one is impossible. The purpose of the author is to draw the attention of the Ukrainian public to a great citizen and writer and not to diminish its significance for Ukraine as a writer and human rights defender.

Key words: VG Korolenko, Poltava, Bolsheviks, Denikin, Central Rada, M. Hrushevsky, S. Petliura, V. Vynnychenko, H. Rakovsky, Y. Kotsyubinsky, Cheka.